

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.111.09(73)(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.1.2/22>

Берчук Ю. В.

<https://orcid.org/0009-0001-1529-2152>

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА МЕТАФІЗИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ДЖОНА ДОННА В ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТОМАСА СТЕРНЗА ЕЛІОТА

Стаття присвячена аналізу теоретико-літературних поглядів Томаса Стернза Еліота на метафізичну поезію, зокрема на творчість Джона Донна як центральної постаті англійського метафізичного напрямку XVII ст. Автор окреслює інтелектуальний контекст, у якому варто розглядати Еліотові уявлення, розглядаючи концепції таких дослідників, як Герберт Грірсон, Маріо Прац, Джек Делліш та Гелен Гарднер. Зіставляються різні підходи до визначення терміна «метафізична поезія» – у широкому й вузькому сенсах, на рівні змісту та форми. Особливу увагу приділено аналізу Еліотових лекцій у Триніті-коледжі та Університеті Гопкінса, у яких він формує власне тлумачення метафізичної поезії як феномена, заснованого на взаємодії двох основних чинників – філософії та містики. Зауважено, що Томас Стернз Еліот наполягає на розмежуванні поезії філософської та метафізичної, підкреслюючи, що остання перетворює ідеї на почуття і навпаки, створює оригінальні зв'язки між віддаленими поняттями та вирізняється внутрішньою напруженою мислення. Значна частина статті присвячена інтерпретації світогляду Джона Донна. На матеріалі його поезії та лектури демонструється, що письменник поєднував середньовічні й новочасні інтелектуальні течії, не маючи сталої філософської системи, але виявляючи «емоційні коефіцієнти загальних ідей». Зазначається, що Томас Стернз Еліот уважав таку амбівалентність ключовою ознакою метафізичної поезії: вона виникає в періоди інтелектуальних зрушень, коли відбувається розширення людської чутливості. У підсумку стверджується, що центральним у розумінні метафізичної поезії, за Томасом Стернзом Еліотом, є не формальна чи змістова ознака окремо, а здатність поета поєднувати раціональне й емоційне, бачити нові смислові зв'язки та творити інтелектуально насичену образність. Саме це забезпечило Джону Донну провідне місце в історії світової літератури.

Ключові слова: Дж. Донн, метафізична поезія, поети-метафізики, Т. С. Еліот, філософія.

Постановка проблеми. Англо-американський митець-модерніст і науковець Томас Стернз Еліот належить до когорти найбільш авторитетних дослідників художнього спадку знаного письменника й проповідника кін. XVI – поч. XVII ст. Джона Донна, відомого в історії світової літератури насамперед як засновник метафізичної поетичної школи в англійському письменстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науці Т. С. Еліот та Дж. Донн не

можуть вважатися популярними постатями. До вивчення окремих аспектів доробку першого зверталися такі дослідники, як О. Гальчук, Т. Козимирська, С. Павличко, А. Прокопченко, Л. Статкевич, Г. Чумак, другого – А. Безруков, М. Зуенко, М. Маркова, Н. Назаров, Т. Рязанцева, А. Паньківська, А. Ситченко, О. Солошенко, проте проблема літературознавчої рецепції Т. С. Еліотом метафізичної поезії загалом та Дж. Донна зокрема є абсолютно новою для вітчизняного літературознавства.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є аналіз літературознавчих поглядів Т. С. Еліота на творчість Дж. Донна у контексті художнього феномена метафізичної поезії.

Виклад основного матеріалу. Зацікавлення Т. С. Еліота метафізичною поезією було значною мірою продуктом його часу. Початок ХХ ст. продемонстрував зростаючий інтерес до творчості метафізиків XVII ст., про що свідчать численні літературознавчі праці, написані в цей період. Т. С. Еліот брав активну участь у наукових дискусіях на тематику метафізичної поезії, відстоюючи при цьому власну позицію. Щоб краще зрозуміти її, варто розглянути погляди літературознавця у ширшому науковому контексті. Це допоможе встановити, які ідеї він поділяв зі своїми колегами, а які аспекти його теорії є цілком оригінальними.

Як відомо, словосполучення «метафізична поезія» найчастіше застосовується щодо творчості групи англійських поетів XVII ст., які належали до поетичної школи Дж. Донна. Проте воно має й інші значення. Гелен Гардер із цього приводу зазначала, що термін «метафізична поезія» є «розпливчастий та <...> незадовільний» [7, с. XXI]. Саме тому дослідники, які намагаються описати цей різновид поезії, мусять дати відповідь на два питання, які визначають не лише смислове наповнення самого терміна, але й спосіб розуміння т. зв. «метафізичних» текстів. Перше питання полягає в тому, що означає саме слово «метафізична» і що це слово говорить про поезію, яку воно описує. Друге – у тому, хто належить до поетів-метафізиків, а точніше: чи аналізований термін чітко стосується групи англійських митців XVII ст., які наслідували творчу манеру свого вчителя Дж. Донна, а чи його можна застосовувати і до поетів, які жили і творили в інший час і в інших країнах.

Фундамент для вживання терміна «метафізична поезія» був закладений вже у XVII ст., коли Джон Драйден у роботі «Дискурс щодо оригіналу та прогресу сатири» (1693) зазначив, що Дж. Донн «впливає на метафізиків не лише у сатирах, але й у любовних віршах, де лишень природі слід було б володарювати; і бентежить уми представниць прекрасної статі приємними філософськими міркуваннями, тоді як повинен захоплювати їхні серця та розважати їх ніжністю кохання» [4, с. 19]. Як бачимо, Дж. Драйден не вживає самого слова «метафізична» для опису певного специфічного різновиду поезії, як і не згадує у цьому контексті інших митців, окрім Дж. Донна. У нього це слово означає те саме, що й у Аристотеля: те, що поза

фізикою або більш точно – те, що протилежне природі.

Перше вживання аналізованого терміна стосовно конкретної групи письменників зафіксоване у Семюела Джонсона, і вживання це негативно марковане. Критик окреслює перелік художніх особливостей, які йому не подобаються у поетів-метафізиків, проте варто визнати, що ці особливості дуже точно і тонко ним підмічені. За С. Джонсоном, спільним для метафізиків є те, що в їхніх текстах «найрізномірніші ідеї об'єднані воедино силоміць <...>, їхня вченість повчає, а їхня хитрість дивує; але читач зазвичай уважає, що його вдосконалення дорого куплено, і, хоча він іноді й захоплюється, проте рідко буває задоволений» [10, с. 15]. Отож, хоча визначення С. Джонсона і є дуже суб'єктивним, він все ж говорить саме про те, за що Дж. Донна та його послідовників згодом хвалитимуть, а саме – концепт («conceit») та дотепність («wit»).

Той негативний відтінок, якого метафізичній поезії надав літературознавець, не був подоланий аж до початку ХХ ст., а точніше – до того моменту, коли Герберт Грірсон видав відому антологію під назвою «Метафізична поезія і вірші сімнадцятого століття» (1921). Г. Грірсон був ученим, котрий «допоміг визначити, добре це чи погано, долю Донна у двадцятому столітті» [8, с. 239 – 240]. У перемові до своєї антології він пропонує власне тлумачення терміна «метафізична поезія», що засвідчило нову хвилю зацікавлення творчістю Дж. Донна та його послідовників. Ця книга була добре відома й Т. С. Еліотові, котрий, як відгук на неї, пише свій знаний есей «Поети-метафізики» (1921).

Г. Грірсон пропонує розглядати термін «поети-метафізики» у двох можливих значеннях. Він розрізняє поетів-метафізиків у загальному розумінні та поетів-метафізиків XVII ст. Стосовно перших літературознавець зазначає, що «метафізична поезія у повному розумінні цього терміна є поезією, яка подібно до «Божественної комедії», «Про природу речей», можливо, «Фауста» Гете, надирається філософськими концепціями всесвіту та тією роллю, яка відведена людському духу у великій драмі буття» [8, с. XIII]. Як бачимо, це визначення є особливим у двох моментах. По-перше, воно охоплює письменників різних націй і часів, творчості яких притаманні певні спільні риси, не обмежуючись конкретним часовим періодом чи географічним ареалом. По-друге, характерна особливість метафізичної поезії вбачається у змісті художнього твору, а не його формі. У цьому сенсі

Г. Грирсон називає метафізичною ту поезію, яка у Т. С. Еліота названа «філософською».

Друге значення терміна формується через звернення до формальних особливостей літературних текстів. Центральна позиція тут відводиться Дж. Донну, який є метафізичним через «глибокий рефлексивний інтерес до переживань, вираженням яких є його поезія, нову психологічну цікавість, із якою він пише про любов і релігію» [8, с. XIV]. Разом із тим, ця група поетів, яка включає ще й, наприклад, таких митців, як Ендрю Марвел та Ричард Крешо, не є метафізичною у повному розумінні цього терміна. Г. Грирсон пояснює: «Донн і його послідовники аж до Коулі не є метафізичними в цьому широкому сенсі, але це слово краще описує особливість їхньої поезії, ніж будь-яке інше <...> Воно наголошує правильні речі – збереження, можна сказати, повторне акцентування метафізичного напруження, *concetti ideali*, як їх називає Тесті, на протизагу простішим образами класичної поезії, середньовічної італійської поезії; більш інтелектуальний і менш вербалізований характер їхньої дотепності порівняно із зарозумілістю елізаветинців; тонка психологія, вираженням якої часто є їхні концепти; їхня вчена образність; аргументована, тонка еволюція їхньої лірики; передусім своєрідне поєднання пристрасті та думки, почуття та розуму, що є їхнім найбільшим досягненням. Пристрасне мислення завжди схильне ставати метафізичним, зондуючи та досліджуючи досвід, із якого воно бере початок. Усі ці якості є в поезії Донна, а Донн є великим майстром англійської поезії сімнадцятого століття» [8, с. XV – XVI].

Г. Грирсон поважав метафізичних поетів XVII ст. насамперед за те, що їхнє мистецтво було «фантастичною діалектикою середньовічної любовної поезії та «простої, чуттєвої» напруги, яку вони вловили у класиків» [8, с. XXXVIII]. Ця здатність поєднувати пристрасть і думку, почуття і раціоналізацію також є одним із найважливіших акцентів теорії метафізичної поезії Т. С. Еліота.

Ще однією вагомою постаттю початку XX ст., чий погляд мали вплив на Т. С. Еліота, був італійський критик Маріо Прац. Літературознавці були знайомі і не лише часто сперечалися між собою, але й доходили згоди у багатьох важливих питаннях. Зацитуємо уривок листа, написаного Т. С. Еліотом М. Працу: «Я щойно прочитав вашу працю «*Marinismo e Secentismo in Inghilterra*», на яку готую відгук для «Літературного додатку Таймс». Я також зроблю численні посилання

на неї в деяких лекціях, які буду читати взимку в Триніті-коледжі, Кембридж, про «метафізичну поезію XVII століття в Англії». Я пишу, щоб повідомити вам, що я не знайшов нічого у наших вчених – навіть Сентсбері, Грирсона чи Госса, – що могло б зрівнятися з вашою книгою щодо критичного смаку та суджень, а також щодо обширності (*envergure*) знань. Я справді трохи заздрю, що ви випередили мене в кількох моментах: у вашій критиці міс Рамзі, у вашому порівнянні та протиставленні Донна та Гвідо Кавальканти й у вашому наполяганні на важливості Товариства Ісуса в Англії того часу. Усе це спадало мені на думку, але ви висловили першими» [13, с. 786].

М. Прац не тільки підтвердив деякі тези Т. С. Еліота, але й запропонував корисний відгук на завершені тексти лекцій останнього. Він також активно використовував Еліотове визначення метафізичної поезії у власній критиці. Основне ж досягнення М. Праца полягало в ґрунтовному дослідженні зв'язків між поетами-метафізиками та їхніми італійськими попередниками, з *concetti* («*concetti*») яких він порівнює концепти («*conceit*») Дж. Донна. Літературознавець також був дуже чутливий до розпізнавання загального філософського, теологічного та літературного клімату окремих періодів. Ці риси його критики виявилися дуже корисними для Т. С. Еліота, який любив підтверджувати свої аргументи посиланнями на них.

Наступний знаний дослідник літератури – Джек Делгліш – також виділяв два різновиди метафізичної поезії. Перший різновид – це поезія тих, «хто писав протягом сімнадцятого століття під впливом Джона Донна» [2, с. 1], другий – тих, «чий роботи виражають систематизований і послідовний філософський або теологічний погляд на природу речей» [2, с. 1]. Для творчості перших притаманна метафізична образність, що «вживається не як проста краса чи ілюстрація, а як засіб обміну думками та вивчення досвіду і досягнення його нового розуміння» [2, с. 5]. Метафізичну поезію Дж. Делгліш характеризує через вживання концептів, які у нього визначені як «розширені порівняння» [2, с. 5] та пояснені тим, що поезія виражає «не лише поєднання пристрасті і думки, але й усвідомлення різноманітних відношень досвіду – усвідомлення, що виражає себе у тому, що називається Метафізичною дотепністю» [2, с. 5–6].

Насамкінець згадаємо також про Г. Гарднер та її передмову до антології «Поети-метафізики» (1961). Дослідниця не розрізняла метафізичну

поезію у широкому сенсі та як явище англійської літератури XVII ст. Для неї метафізична поезія була терміном, що чітко й однозначно охоплює поетів школи Дж. Донна. Цікаво, що хоча Г. Гарднер і належала до видатних коментаторів творчості Т. С. Еліота, це не вплинуло помітно на її теоретико-літературні погляди. Вчена вважала за потрібне сформулювати власне визначення метафізичної поезії через опис її засадничих характеристик: концепти, т. зв. «міцний рядок» («strong line»), надзвичайні думки в звичайних ситуаціях, подібність до релігійних медитацій тощо [7, с. XXIV–XXXIII].

Підсумовуючи, можна констатувати: більшість літературознавців притримуються думки, що термін «метафізична поезія» можна застосовувати у широкому та вузькому значенні. При цьому одні дослідники, як, наприклад, Г. Грирсон та Дж. Делгліш, уживали його, спираючись на змістові особливості поетичних текстів, тоді як інші, скажімо, С. Джонсон та Г. Гарднер, спираючись на особливості формальні. Звернімося тепер безпосередньо до Т. С. Еліота.

Свої погляди на метафізичну поезію літературознавець найповніше окреслив в есеї «Поети-метафізики». І хоча метафізиками він називав групу англійських письменників XVII ст., все ж не заперечував і можливості широкого вживання цього терміна: «Якщо такому проникливому і чутливому критикові, як Джонсон, не вдалося визначити метафізичну поезію через її недоліки, варто хоча б довідатися, чи не матимемо ми більшого успіху, якщо застосуємо протилежний метод: припустивши, що поети сімнадцятого століття (аж до Революції) продовжували прямий і нормальний розвиток попереднього століття; та не вживаючи щодо них упередженого прикметника «метафізичні», вважати, що їхня якість не була чимось незмінно цінним, а згодом зникла, хоча і не повинна було зникнути» [5, с. 285].

У дещо пізнішій праці під назвою «Різновиди метафізичної поезії» він не заходить аж так далеко, аби відмовлятися від терміна «метафізики» взагалі, проте розвиває уявлення, що цей термін стосується певної якості поетів, яка насправді є «постійною цінністю». Подібно до Г. Грирсона, Т. С. Еліот констатує, що можна виокремити два основні підходи щодо використання терміна «метафізична поезія». Або ми співвідносимо його з групою поетів XVII ст., об'єднаних довкола Дж. Донна, або ж називаємо ним «тип поезії, не обмежений цим періодом часу» [6, с. 291]. Літературознавцеві ближчий другий підхід, він вияв-

ляє взірці метафізичної поезії в різних періодах історії літератури, припускаючи, що вона актуальна також і для художньої словесності його часу. Таким чином він намагається досягти своєї мети: «дізнатися, яке значення термін «метафізичний» у застосуванні до поезії може мати для сьогодення» [6, с. 45]. Основна Еліотова теза вибудована на основі припущення, що є «щось спільне між Донном і двома іншими групами поетів: Данте у його ранній поезії (наприклад, у «Новому житті») та його колом, а також кількома поетами сімдесятих і вісімдесятих років минулого століття у Франції, особливо Жюлем Лафоргом» [6, с. 253]. Т. С. Еліот намагається окреслити те спільне, що вони мають між собою, аби сформулювати власне визначення метафізичної поезії. Він не слідує за Г. Грирсоном чи Дж. Делглішем, для яких метафізична поезія була результатом філософського мислення, а залишається непохитним у питанні необхідності чіткого розмежування поезії метафізичної та філософської. Для нього філософський поет є поетом, що усвідомлює «систему всесвіту, втілює цю систему у вірші та есеї, аби реалізувати свою концепцію місця людини у всесвіті» [6, с. 251]. Основну різницю між філософською та метафізичною поезією літературознавець вбачає у тому, що поет-філософ мусить вірити в ту філософію, яку експлікує у своїй творчості, тоді як поет-метафізик не мусить.

Визначення метафізичної поезії є центральною проблемою двох фундаментальних збірок лекцій Т. С. Еліота («Лекції у Триніті-коледжі» (1926) та «Лекції в Університеті Гопкінса» (1933)), розв'язання якої демонструє еволюцію його поглядів. Друга збірка є добре скомпонована, цілісна, а поняття метафізичної поезії у ній сформульовано об'ємніше. Перша натомість дає нам уявлення про більш ранні думки літературознавця. Як результат – маємо дві різні концепції одного літературного явища. У «Лекціях у Триніті-коледжі» Т. С. Еліот окреслює своє тлумачення метафізичної поезії таким чином: «Очевидно, що в певні періоди революція у сфері думки, так би мовити, відкидає ідеї, які потрапляють у сферу зацікавлення поезії, і які дія поезії перетворює на безпосередні почуття. Саме ті моменти історії, коли людська чутливість миттєво розширюється в певних напрямках, які слід визначити, я пропоную назвати метафізичними періодами» [6, с. 52–53].

Літературознавець наголошує, що поети-метафізики володіють здатністю видобувати почуття з ідеї, яка іншими людьми може бути досягнута лише як концепт. У цьому контексті він звер-

тається до біблійного уявлення про «слово, що стало плоттю», інтерпретуючи його як наділення абстрактної думки «усією болісною насолодою плоті» [6, с. 55] в поетичному слові. Ці роздуми назагал перегукуються з тим, що Т. С. Еліот писав про поєднання у метафізиків різнорідних досвідів [див.: 1, 189], проте термін «розпад сприйнятливості» замінений тепер іншим – «розпад чуттєвості», що позначає брак єдності між емоцією та думкою. Ідеальна гармонія думок і емоцій була досягнута, за Т. С. Еліотом, у XIII ст., і з того часу так і не була повторена у мистецтві. Отож, розпад чуттєвості є «погіршенням поезії, в тому чи іншому сенсі, починаючи з тринадцятого століття» [6, с. 227]. У цьому процесі поетам-метафізикам відведена особлива роль: «перетворювати думку на почуття, а почуття на думку» [6, с. 221].

Визначення, запропоноване в іншій книзі лекцій («Лекції в Університеті Гопкінса»), більш конкретне. Намагаючись віднайти спільні риси у творчості Данте, Дж. Донна та Ж. Лафорга, Т. С. Еліот стверджує: «у кожному випадку у фундаменті були філософія та містика: у Данте – філософія Аквінського та містика вікторіанців; у Донна – суміш середньовічної філософії <...> і методу візуальної уяви св. Ігнатія <...> і в Жюля Лафорга – містична філософія Гартмана і Шопенгауера» [6, с. 291 – 293].

Філософія є невід'ємною частиною світогляду кожного митця, позаяк впливає не лише на його творчість, але й на те, як він переживає події повсякденного життя. Поряд із тим, як уже зазначалося, за Т. С. Еліотом, поетам-метафізикам не обов'язково вірити у певну філософську концепцію, оскільки вони більше схильні підпадати під опосередковані впливи (почуття, емоції), ніж під прямі (віра, переконання). Ця ідея наголошує на важливості суб'єктивної складової для художньої творчості. Літературознавець із цього приводу пише: «метафізичний поет має бути суб'єктивним або принаймні мати суб'єктивний бік» [6, с. 294].

Т. С. Еліот уважав, що у випадку з Дж. Донном складно однозначно визначити, що більше на нього вплинуло – традиційна середньовічна філософія або ж нова філософія його часу. У XVI ст. середньовічний світ все ще продовжував існувати, хоча поступово зникав. Відбувався перехід від феодалізму до капіталізму, але картина світу, заснована на середньовічній філософії та теології, не надто змінилася. У творчості Дж. Донна читач може відшукати риси і середньовічної, і нової філософії. Наприклад, англійський письменник часто вживає метод «фальшивого силіогізму»,

що є частиною аристотелівської логіки, а також звертається до різних астрономічних теорій. Так, помітно, що у віршах «Світанок» чи «Прощання, що забороня печаль» автор дотримується положень геоцентричної системи, а у поезії «Кохання, що зростає» згадує про Птоломееві «сфери» тощо.

Теза про те, що світогляд Дж. Донна був радше середньовічним, аніж ранньомодерним, підтримується багатьма науковцями. Наприклад, Френк Кермоуд стверджував, що хоча митець і зазнав впливу нових філософських віянь, він був скептичним щодо них і віддавав перевагу традиційній філософії Середньовіччя [11, с. 12]. А Вільям Зандер зазначав, що світогляд Дж. Донна сформований під впливом філософії Томи Аквінського [14, с. 5]. Для підтвердження цієї тези часто цитується уривок із поеми Дж. Донна «Анатомія світу»: «*And new philosophy calls all in doubt, / The element of fire is quite put out, / The sun is lost, and th'earth, and no man's wit / Can well direct him where to look for it. / And freely men confess that this world's spent, / When in the planets and the firmament / They seek so many new; they see that this / Is crumbled out again to his atomies*» [3, с. 177]. На думку Г. Грірсона, наведений фрагмент свідчить про те, що його автор добре усвідомлював конфлікт між старою філософією та метафізикою і новими підходами, відчуваючи порушення існуючої раніше гармонії [8, с. XIV]. Натомість для Ф. Кермоуда цей пасаж є доказом того, що поет був знайомий із новими мислительними течіями, проте «дуже несхоже, щоб на нього сильно вплинула нова філософія» [11, с. 14].

Хоча багато вчених і вважають свідомість Дж. Донна переважно середньовічною, Т. С. Еліот відстоює протилежну думку. В одній зі своїх лекцій він ставить під сумнів концепцію Мері Рамзі, котра стверджувала, що «Донн володів «дуже повною» філософською системою, а глибокий містицизм і його концепція всесвіту та філософська техніка є, по суті, середньовічними» [6, с. 67]. Літературознавець намагається довести хибність цього твердження і показати, що «Донн, як богослов, дуже багато займався своїм часом, а цей час був зовсім не середньовічним» [6, с. 76]. Щоб підтвердити свій аргумент, Т. С. Еліот підкреслює інтерес Дж. Донна студій цивільного і канонічного права, який, на його думку, вказує на те, що автор був схильний «до більш публічного та суперечливого, а не до більш приватного і спекулятивного підходу у філософії» [6, с. 68]. Він також аналізує лектуру Дж. Дона, зібрану й описану М. Рамзі. Перелік книг свідчить, що читання поета коливалося від

отців церкви, Аквіната, Бонавентури та Августина до Белларміна, Лютера, Кальвіна та інших протестантських письменників. Митець також цікавився єзуїтською літературою та кабалою [6, с. 69–70]. З цього Т. С. Еліот робить доволі несподіваний висновок про те, що «здається, ніхто, хто мав би такі здібності і досягнення, як Донн, ніколи не читав більше очевидного сміття» [6, с. 68]. І саме це, на думку літературознавця, підтверджує той факт, що Дж. Донн не був укорінений у середньовічну філософію, а радше навпаки. Читаючи книги сучасних йому теологів, як католицьких, так і протестантських, письменник демонстрував знайомство із сучасними філософськими та теологічними тенденціями, а його лектура «не була більш середньовічною, ніж у будь-якого теолога його часу» [6, с. 71].

В есеї під назвою «Ланселот Ендрюс» Т. С. Еліот порівнює Дж. Донна зі своїм улюбленим проповідником. Літературознавець пише: «Поміж двох, можна сказати, Ендрюс є більш середньовічний, чистіший, тому що його зв'язок був із Церквою, з традицією. Його інтелект задовольнявся теологією, а чуттєвість – молитвою та літургією. Донн є більш сучасним – якщо ми дбайливо сприйматимемо це слово, точно, без жодного натяку на оціночне значення <...> Донн набагато менш містичний; його цікавить передусім людина. Він набагато менш традиційний. У своїй думці Донн має, з одного боку, значно більше спільного з єзуїтами, а з іншого боку, значно більше спільного з кальвіністами, ніж Ендрюс» [5, с. 352].

Т. С. Еліот часто підкреслював зв'язок між єзуїтським вихованням Дж. Донна та прогресивністю його свідомості. Він був переконаний, що «в єзуїтстві центр філософських інтересів зміщений порівняно із Середньовіччям, і що це знаменує важливу зміну людських установок» [6, с. 89]. Цю зміну в установках літературознавець окреслював як перехід від онтології до психології. В такій трансформації мислення «конституція людського розуму змінюється, щоб пристосуватися до сприйняття нових категорій істини та нових елементів думки» [6, с. 79]. У цьому контексті Т. С. Еліот розмірковує про «справжню коперніканську революцію, що відбулася ще до народження Канта, <...> натхненну словами Декарта» [6, с. 80]. Декартова епістемологія стверджувала: те, що ми сприймаємо, є ідеєю об'єкта, а не самим об'єктом, що й позначило окреслений перехід від онтології до психології, відбитий у тогочасному мистецтві, у тому числі й у поезії Дж. Донна. Так, Т. С. Еліот зазначає: «З одного боку, звернути увагу на розум

таким чином означає творити, оскільки об'єкти змінюються під час спостереження. Споглядання ідеї, тому що це моя ідея, спостереження за її емоційним наповненням, гра з нею замість її використання як зрозумілого й простого значення, часто відкриває цікаві та прекрасні речі» [6, с. 85]. Іншими словами, зовнішня реальність як така не надто важлива для митця, важливими є ідеї, які вона проєктує у його свідомості.

За словами Т. С. Еліота, «Донн є у певному сенсі психологом» [6, с. 68]. У його віршах зовнішній світ мало важить: «Донн, замість того, щоб шукати значення ідеї, дозволяючи їй влитися у звичну послідовність думок, зупиняє її, щоб вилучити кожну можливу унцію емоції, яка в ній призупинена <...> Затримуючи таким чином ідею, Доннові часто вдається висвітлити цікаві аспекти та зв'язки, які інакше не були б помітні» [6, с. 85–86]. За Т. С. Еліотом, такий спосіб мислення є наслідком тісного знайомства англійського автора з медитативним методом Ігнатія Лойоли, чия містика значною мірою створила фундамент для його поетичної творчості. Розглядаючи цю проблему, літературознавець не аналізує висловлювання Дж. Донна стосовно ордену єзуїтів чи певних конкретних філософських концепцій його часу, бо навіть якщо останній і сприймав їх критично, це не означає, що вони не вплинули на його спосіб світобачення та світорозуміння. Це радше означає, що хоча Дж. Донн і приймав середньовічну онтологію та вірив у неї, спосіб його мислення був значно ближчий до сучасної йому епістемології, аніж до середньовічної. Одна справа – у що ми віримо, а інша – як до цього підходимо. У цьому сенсі цілком можливо, що Дж. Донн не сумнівався у правдивості Птолемеєвої астрономічної системи, але водночас розглядав її крізь призму філософії Декарта, і саме ця напруга між старим та новим, традиційним та сучасним стимулювала його розум «перетворювати [ідеї] на безпосередні почуття» [6, с. 53].

Характер філософії Дж. Донна – важлива проблема, яку Т. С. Еліот намагається розв'язати, аби створити обґрунтоване уявлення про нього як про поета-метафізика. У цьому питанні він доволі близький до М. Праца, котрий писав: «Донн, живучи в епоху наукової революції, не міг не поглянути поглядом скептика на той стан розгубленості, в якому перебував мінливий світ. З одного боку, він мав Святих Отців і цікавий масив середньовічних знань, а з іншого – Коперника і Браге, Галілея, Кеплера і Парацельса. Незважаючи на інтерес до думки, він сам не був оригінальним мислителем.

Він мав на меті художнє самовираження; тому й умовне віровчення нової доби, і застарілі знання багатьох століть просто постачали йому ілюстрації до його віршів і проповідей» [12, с. 61–62].

Т. С. Еліот також не вважав, що Дж. Донн мав виразну філософію. Коло його читання і справді було величезним, проте, на думку літературознавця, він читав «без порядку та оцінювання» [6, с. 83]. Це відбилося також і на його способі мислення, який, за Т. С. Еліотом, був «нерегулярний і фрагментарний» [6, с. 83]. Дослідник наголошує, що Дж. Донн міг читати будь-що, залишаючись при цьому скептично налаштованим стосовно будь-яких філософських систем і концепцій. Власне кажучи, дуже складно визначити, яка саме філософія лягла в основу Доннової художньої творчості. Це радше амальгама різноманітних філософських течій без жодної специфікації. Такий спосіб мислення був назагал характерний для того часу, коли жив і творив письменник, проте ставлення Дж. Донна до філософії все ж є конститутивним для його поезії: «У свідомості Донна ми віднаходимо одночасно всі ідеї його часу у їх найбільш абстрактній формі; точніше кажучи, ми знаходимо у Донна емоційні коефіцієнти найзагальніших ідей. Деякі з цих ідей належать тогочасній науці, деякі – тогочасній теології; проте всі вони є рівнозначними» [6, с. 185].

Висновки. Теоретико-літературні погляди Т. С. Еліота на метафізичну поезію найповніше

викладені в таких його працях, як есей «Поети-метафізики», а також дві збірки лекцій: «Лекції у Триніті-коледжі» та «Лекції в Університеті Гопкінса», що згодом були об'єднані в одну книгу під назвою «Різновиди метафізичної поезії». «Метафізиками» літературознавець називав групу англійських письменників XVII ст., які продовжували та розвивали традиції поетичної творчості Дж. Донна. Разом із тим, дослідник не заперечував можливості більш широкого вживання цього терміна. Назагал, окреслення суті та формулювання визначення метафізичної поезії було центральною проблемою для Т. С. Еліота. Найбільш конкретним є, на наш погляд, визначення, згідно з яким фундамент метафізичної поезії формують два основні чинники – філософія і містика. У контексті такого розуміння англо-американський модерніст глибоко досліджує філософський складник світогляду Дж. Донна, в результаті якого доходить висновку про відсутність в останнього цілісної системи філософських поглядів, що заміщена комбінацією різноманітних «емоційних коефіцієнтів найзагальніших ідей». Ця комбінація дозволяла англійському автору зближувати і зіставляти віддалені один від одного поняття, встановлювати цікаві, часто несподівані зв'язки між ними, бачити приховані закономірності буття. Саме такий спосіб мислення, за Т. С. Еліотом, і лежить в основі того, що може бути визначене як відмітна риса метафізичної поезії XVII ст.

Список літератури:

1. Берчук Ю. Метафізичний концепт у поезії Джона Донна і Томаса Стернза Еліота. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 85. Т. 1. С. 188–192. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-29>.
2. Dalgligh J. Introduction. Eight Metaphysical Poets / ed. by J. Dalgligh. Oxford : Heinemann, 1961. P. 1–10.
3. Donne J. The Works of John Donne. Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1994. 300 p.
4. Dryden J. Essays of John Dryden. Vol. 2. Oxford : Clarendon Press, 1900. 349 p.
5. Eliot T. S. Selected Essays. London : Faber and Faber, 1966. 516 p.
6. Eliot T. S. The Varieties of Metaphysical Poetry. London : Harcourt Brace and Company, 1993. 343 p.
7. Gardner H. Introduction. The Metaphysical Poets / ed. by H. Gardner. Oxford : Oxford University Press, 1961. P. XIX–XXXIV.
8. Grierson H. J. C. Introduction. Metaphysical Lyrics and Poems of the Seventeenth Century : Donne to Butler / ed. by H. J. C. Grierson. Oxford : At the Clarendon Press, 1921. P. XIII–LVIII.
9. Haskin D. Donne's Afterlife. John Donne / ed. by A. Guibbory. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. P. 233–246.
10. Johnson S. The Lives of the Most Eminent English Poets : With Critical Observations on Their Work. Vol. 1. London : W. Nicol., 2006. 588 p.
11. Kermodé F. John Donne. Harlow : Longmans, Green & Co, 1957. 48 p.
12. Praz M. Donne and the Poetry of His Time. A Garland for John Donne 1631 – 1931 / ed. by T. Spencer. Gloucester, Mass. : Peter Smith, 1958. P. 51–72.
13. The Letters of T. S. Eliot : Vol. 2 : 1923–1925 / ed. by V. Haughton and H. Haughton. London : Yale University Press, 2009. 912 p.
14. Zunder W. The Poetry of John Donne : Literature and Culture in the Elizabethan and Jacobean Period. Sussex : The Harvester Press, 1982. 121 p.

**Berchuk Yu. V. THE ISSUE OF JOHN DONNE'S METAPHYSICAL POETRY
IN THE THEORETICAL INTERPRETATION OF THOMAS STEARNS ELIOT**

The article examines T. S. Eliot's theoretical interpretation of metaphysical poetry, focusing particularly on J. Donne as the central figure of the seventeenth-century English metaphysical tradition. The author reconstructs the intellectual environment in which T. S. Eliot's views should be discussed, outlining the concepts of H. Grierson, M. Praz, J. Dalglish, and H. Gardner. Various definitions of «metaphysical poetry» are compared, distinguishing broad and narrow uses of the term as well as content-based and formal approaches. Special attention is given to T. S. Eliot's lectures at Trinity College and Johns Hopkins University, in which he formulates his concept of metaphysical poetry as grounded in the interplay between philosophy and mysticism. It has been stated by the author that T. S. Eliot differentiates philosophical poetry from metaphysical poetry, arguing that the latter transforms ideas into emotions and vice versa, producing original connections between disparate notions and generating intellectual intensity. A substantial section of the article analyzes J. Donne's worldview. Drawing on his poetry and reading habits, the author demonstrates that the writer combined medieval and early modern intellectual trends without adhering to a unified philosophical system. Instead, he employed «emotional coefficients of general ideas». T. S. Eliot regarded this intellectual ambivalence as fundamental: metaphysical poetry emerges during moments of cultural and conceptual transition, when human sensibility expands. Ultimately, it has been concluded in the paper that T. S. Eliot understood metaphysical poetry not through any single formal or thematic feature but through the poet's capacity to integrate rationality and emotion, perceive hidden correspondences, and craft a richly intellectual imagery. This, according to T. S. Eliot, secures J. Donne's central place in the world literary process.

Keywords: *J. Donne, metaphysical poetry, metaphysical poets, philosophy, T. S. Eliot.*

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026